

Antoni Furió

El franquisme va tenir uns efectes devastadors sobre la historiografia i la cultura catalanes. Efectes que s'han prolongat molt més enllà de la mort del dictador, en la manera mateixa d'abordar el període i les seves ignomínies —de forma ominosa, en silenci i gairebé de puntetes, fins i tot pel que fa a la història mateixa de la disciplina i dels seus protagonistes, a la intrahistòria, en una voluntat d'amnèsia general que pretenia oblidar el passat més immediat i preservar-lo de la necessària anàlisi crítica, i que hom ha volgut justificar amb apel·lacions a la convivència i la reconciliació, raons que mai no haurien d'obstruir el treball de l'historiador, sinó més aviat al contrari, ja que la base de tota convivència no es pot construir sobre l'omissió i la negació, sinó sobre el coneixement crític i l'assumpció del passat—; en la continuïtat gairebé sense traumes dels quadres del poder acadèmic, fins i tot si hi ha hagut relleu generacional, perquè el que no sempre hi ha hagut ha estat relleu intel·lectual, ruptura amb les tradicions historiogràfiques i les xarxes jeràrquiques heretades; o en l'alegria amb què es creen i es fan servir clixés simplistes i maniqueus, que acaben per imposar-se a força de repetir-los una i altra vegada interessadament o per pura desídia, com el que fa de Ferran Soldevila un historiador bàsicament nacionalista i, per tant, ancorat en la nostàlgia del passat i mancat del necessari rigor científic, en oposició als vents renovadors i la modernitat historiogràfica encarnats per Jaume Vicens Vives i la seva escola.

Certament, Soldevila i Vicens són els dos grans noms de la historiografia catalana de l'època, com també ho són, en un altre nivell i amb uns altres registres, més especialitzats, més erudits o més assagístics, Ramon d'Abadal, Miquel Batllori o Joan Fuster. Però també és cert que la seva aportació i la seva veritable significació han estat condicionats d'alguna manera, sobretot en el cas de Soldevila i Vicens, pel filtre i la valoració desenfocada que el mateix Vicens i els seus deixebles han sabut imposar, en impugnar gairebé tota la historiografia anterior, desacreditada com a «romàntica» —en una operació que recorda bastant la que van dur a terme els fundadors de l'escola d'*Annales* i els seus seguidors posteriors amb la historiografia precedent, posada tota en el mateix sac i vituperada desdenyosament com a «positivis-

ta» o «evenemencial»—,¹ per il·luminar millor o directament magnificar la pròpia aportació.² Afortunadament, en els últims anys el mite i l'hagiografia han anat deixant pas a una aproximació més crítica i ponderada, de la mà entre altres d'Eva Serra, Josep Termes i, sobretot, els respectius biògrafs de Vicens i de Soldevila, Josep Maria Muñoz i Enric Pujol,³ que han remarcat com l'obra de Vicens, a pesar de la seva indubtable i proclamada exigència de rigor científic, no estava exempta tampoc d'ideologia. D'un projecte ideològic i polític distint del de Soldevila, però d'un projecte ideològic i polític al capdavant. El de Soldevila situat clarament dins una perspectiva nacional i nacionalista catalana, forjada i afermada durant el final de la monarquia d'Alfons XIII, la dictadura de Primo de Rivera, la república, la guerra i el franquisme. El de Vicens, més adreçat a propugnar un nou paper protagonista de la burgesia catalana en la modernització de l'estat espanyol, un nou i més confortable encaix de Catalunya dins Espanya, que ha tingut un major ressò en els idearis de les principals forces polítiques catalanes i que explica també el major consens que suscita la valoració i la reivindicació de la seva obra i la seva figura.

Dues concepcions nacionals distintes, però dues concepcions nacionals al capdavant, que uneixen en ambdós casos recerca històrica i projecte polític. Aquest és també el propòsit que anima *Nosaltres els valencians*, l'obra de Joan Fuster que tant influí en les noves generacions universitàries dels anys seixanta i setanta, i que no és tant, o només, un examen introspectiu de la història valenciana, llegida en clau nacional catalana, com sobretot un projecte polític de futur, un projecte de reconstrucció nacional dels Països Catalans. Un propòsit que no necessàriament —com argumenten els seus detractors actuals, instal·lats igualment en un altre projecte nacional, bé que de signe contrari—⁴ invalida la vigència de les seves reflexions historiogràfiques

---

1. Sobre l'actitud de l'escola d'*Annales* envers la historiografia anterior, vegeu François DOSSE, *La historia en migajas. De «Annales» a la «nueva historia»*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988, i Hervé COUTAU-BÉGARIE, *Le phénomène «nouvelle histoire»*, París, Economica, 1983; i, més directament, el recull d'escrits de Lucien FEBVRE, *Combates por la historia*, Barcelona, Ariel, 1971, on fa del positivisme un enemic a mida.

2. Com veurem més endavant, aquesta operació l'havia iniciada ja el mateix Vicens, en un article titulat significativament —significativament pel que té de consciència i voluntat de ruptura i d'inici i afirmació d'una via historiogràfica nova, i també perquè remet directament a l'escola d'*Annales*, autoqualificada igualment de «nova història» — «La nova història», publicat a *Serra d'Or* el gener de 1960.

3. Josep TERMES, «La historiografia de la postguerra i la represa de Jaume Vicens Vives», dins *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*, Girona, 1990; Eva SERRA, «Ferran Soldevila. Vint anys després», *El Contemporani*, 2 (gener-abril de 1994), pp. 15-21; Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997; Enric PUJOL, *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana*, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995, i del mateix autor, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2003.

4. És el que fa Pere Beneyto en desqualificar «la ambició essencialista y omnicomprendiva de la propuesta historiográfica de Fuster» i el «nacionalismo excluyente» que aquesta representa, «tanto hacia dentro (la parte castellana del País) como hacia fuera (España)... deslizando hacia un populismo radical y maniqueo (nosotros/ellos)». Pere J. BENEYTO, *El asociacionismo empresarial como factor de modernización. El caso valenciano (1977-1997)*, València,

ni la força explicativa de les seves interpretacions. La frontera entre història i política ha estat sempre molt tènue —ho és ara mateix quan es discuteixen els continguts del pla d'estudis d'història, quan se succeeixen les commemoracions dels regnats de Carles V i Felip II i, ben aviat, d'Isabel la Catòlica, quan pretesament es desmunten «els mites de la guerra civil», quan s'emetten fastuoses superproduccions de rescat de la *Memoria de España*, des del *big bang* fins a l'euro, o quan s'imparteixen més cursos i conferències i s'escriuen més llibres que mai sobre el *ser* d'Espanya, alhora que continua escamotejant-se, eludint-se, el passat més recent, les tombes comunes del franquisme, la repressió, l'exili, la censura..., que a penes mereixen unes quantes línies o uns quants minuts en els *media*—, i ho va ésser particularment sota el franquisme, quan hi hagué un projecte conscient i decidit de desnacionalització dels Països Catalans, d'anorreament de la història i la cultura catalanes, al qual no podien deixar de respondre, amb independència de la seva opció ideològica i política —des del regionalisme conservador i fins i tot els sectors més moderats alineats amb el règim fins als nacionalistes més radicals— els historiadors catalans. En bona mesura, la historiografia catalana de la postguerra, més enllà dels avanços estrictament tècnics, dels progressos de l'erudició, de la renovació metodològica, del restabliment del contacte amb els corrents europeus o de la revisió dels seus propis continguts, no podia deixar d'afrontar, en primer lloc, la pressió exercida des dels medis acadèmics i publicístics i, molt més encara, la depuració i el desmantellament de les infraestructures bastides durant el període anterior, en el marc d'una política deliberada de terra cremada i eliminació —fins i tot física— de tota dissidència. Eren —i això no s'hauria d'oblidar en fer-ne balanç, en valorar les posicions polítiques i ideològiques des d'on estan escrits els estudis històrics d'aquesta època, l'alè nacionalista que els animava— temps de foscor i de resistència, molt abans que fos possible la represa i, finalment, la renovació.⁵

I

Els efectes devastadors del franquisme es deixaren sentir a dos nivells, sobre les persones i sobre les institucions. En el primer cas, es tractava no sols de neutralitzar els enemics del rè-

---

Publicacions de la Universitat de València, 2000, p. 123-124. En el pròleg a aquest mateix llibre, Manuel García Ferrando, catedràtic de Sociologia i director de la tesi de Beneyto, no s'està de censurar l'«impenitent insiderismo» de bona part de la producció sociològica valenciana dels anys setanta i vuitanta, influïda pel paradigma fusterià i que «ha tenido poco en cuenta las variables supra-regionales», és a dir, Espanya. Vegeu també, en aquesta mateixa línia, Javier PANIAGUA, «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, 40, 2001, p. 115-136. O, des d'una altra perspectiva, no menys condicionada per la concepció nacional i el projecte polític de l'autor, Ferran ARCHILÉS, «Ni carn ni peix...? Joan Fuster i la identitat nacional dels valencians», *El Contemporani*, 25, 2002, p. 70-77.

5. Reprenc ací, per la seva precisió sintètica i alhora per la seva capacitat explicativa, la divisió que fa Enric Pujol de la llarga era franquista en tres grans períodes que bàsicament es corresponen amb tres dècades: els anys quaranta o la resistència, els anys cinquanta o la represa i els seixanta o la renovació. Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

gim, sinó d'escapçar la societat catalana, de privar-la de les seves elits polítiques i intel·lectuals, dels seus elements més dinàmics: càrrecs públics, quadres de partits i sindicats, mestres i professors universitaris i, entre ells, també els historiadors, responsables d'alimentar el mite nacionalista i antiespanyol. Més de setanta mil persones, en estimacions de Borja de Riquer, van ser jutjades per consells de guerra als Països Catalans entre 1939 i 1945: uns 40.000 al Principat i uns 30.000 al País Valencià.⁶ Xifres contundents que donen compte de l'abast de la repressió, que, malgrat les seves proporcions, ho va ser tot menys indiscriminada. I encara, als afusellats —uns deu mil, dels quals uns dos mil només a Mallorca—, els empresonats i els depurats, caldria afegir els milers de ciutadans forçats a emprendre el camí de l'exili, per por precisament —una por justificada pels fets— a la revenja dels vencedors.⁷ A València va ser afusellat el rector dels anys republicans, el metge Joan Baptista Peset, a qui no se li va poder imputar cap altre delictes que el d'haver encapçalat la llista del Front Popular el febrer de 1936 i haver pronunciat una conferència a la universitat l'abril de 1937, «Las individualidades y la situación en las conductas actuales», en què, segons els seus acusadors, es «justificaba el asesinato» i es culpava «a los nacionales de la agresión» —i el text de la qual, que serví de prova de càrrec determinant per denegar l'indult, havia estat publicat als *Anales de la Universidad de Valencia*, just en el mateix número en què apareixia publicada també la conferència amb què l'historiador Pere Bosch Gimpera havia obert el curs universitari aquell any, davant les màximes autoritats republicanes, instal·lades temporalment a València.⁸ Dos anys abans, el març de 1939, havia estat afusellat a Girona l'historiador Carles Rahola, amic i corresponsal de Ferran Soldevila, d'ideologia igualment republicana i catalanista, i president de l'Ateneu gironí, focus cultural de

---

6. Borja de RIQUER, «Vint anys sota una dictadura», dins *La llarga postguerra 1939-1960*, vol. X d'*Història. Política. Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 46.

7. Sobre la magnitud de la repressió als Països Catalans, vegeu Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura catalanes pel règim del general Franco*, París, Edicions Catalanes de París, 1973; Josep MASSOT i MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978; Gonçal CASTELLÓ, *Sumaríssim d'urgència*, València, Prometeo, 1979; Josep M. SOLÉ i SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985; Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*, Barcelona, Curial, 1993; Vicent GABARDA, *Els afusellaments al País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim-IVEI, 1993; Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Sobre la depuració a la universitat, vegeu J. J. CARRERAS i M. A. RUIZ, eds., *La universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991. I sobre l'exili, Daniel DIEZ ESCULIES, *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans*, Barcelona, La Magrana, 1993, i el volum *Una esperança desfeta. L'exili de 1939*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2000.

8. La conferència de Bosch Gimpera es titulava «España», i ha estat reeditada recentment per Pedro Ruiz Torres a *Discursos sobre la historia. Lecciones de apertura de curso en la Universidad de Valencia (1870-1937)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2000. Sobre el procés a Peset, vegeu l'edició facsimil del sumari que ha publicat la Universitat de València, amb textos de Marc Baldó, M.ª Fernanda Mancebo i Salvador Albiñana, *Procés a Joan Peset Alexandre*, València, Universitat de València, 2001.

la ciutat.⁹ La majoria d'historiadors i intel·lectuals progressistes hagueren d'exiliar-se per tal d'escapar a aquest mateix destí. És el que van fer, entre molts altres, el mateix Ferran Soldevila (retornat a Barcelona el 1943), Antoni Rovira i Virgili (mort a Perpinyà el 1949), Lluís Nicolau d'Olwer (exiliat a Mèxic, on va morir el 1961), Pere Bosch Gimpera (exiliat també a Mèxic, on va morir el 1974), Josep Rovira i Armengol (exiliat a Buenos Aires i mort el 1974), Josep M. Baptista i Roca (professor d'història a Cambridge i retornat a Catalunya el 1976), Gabriel Alomar (mort al Caire el 1941) i el valencià Emili Gómez Nadal (exiliat a França, on va morir el 1994).¹⁰

D'altres, que no van poder fugir o que es confiaren massa, van acabar empresonats, com el mallorquí Joan Capó i tots els qui havien quedat atrapats a l'illa en triomfar l'aixecament militar, o els valencians Antoni Igual i Úbeda, Manuel Sanchis Guarner i Julià Sanvalero Aparici,¹¹ per als quals la frontera amb França —una via d'escapament pròxima per als republicans del Principat— quedava massa lluny i el port d'Alacant s'havia convertit en una ratera. I molts, la immensa majoria, van ser depurats i apartats de les seves funcions i llocs de treball, a Catalunya, les Illes o el País Valencià, després d'haver estat processats o d'haver passat algun temps a presó, o sense ni tan sols això. El poeta Miquel Duran i Tortajada, funcionari de l'ajuntament de València, on feia d'oficial catalogador de l'hemeroteca municipal, el 29 de març de 1939, quan les tropes franquistes ocupaven la ciutat, «cerró su mesa, entregó las llaves al Sr. Archivero y ya no ha vuelto a aparecer por el Archivo»; ell mateix s'anticipava a la previsible represàlia per la seva «señalada tendencia izquierdista» i la seva militància a Esquerra Valenciana: cinc mesos després, en efecte, el jutge depurador acordava la seva separació definitiva del servei i la baixa en l'escalafó.¹² Un exemple, entre molts altres, de la desolació originada per la repressió franquista que, ja des del principi, des d'abans d'acabar la guerra, a Mallorca, o des dels primers moments de l'ocupació, al Principat i al País Valencià, s'endevinava massiva i brutal. A Barcelona, Jaume Vicens i Vives era depurat i separat de la universitat, alhora que se li impedia també incorporar-se a la càtedra d'institut que havia guanyat el 1935.¹³ Jordi Rubió i Balaguer, membre del Consell de Cultura de la Generalitat i cap del Servei de Biblioteques, va ser destituït de tots els seus càrrecs i passà a treballar per a l'editorial Salvat. Pere Bohigas va ser apartat dels càrrecs de conservador de la Biblioteca de Catalunya i professor de l'Escola de

---

9. Josep BENET, *Carles Rahola, afusellat*, Barcelona, Empúries, 2000. Ferran Soldevila li va dedicar un «Obituari» a la *Revista de Catalunya*, 94, desembre de 1939, p. 81-87. Sobre l'estreta relació entre tots dos, vegeu sobretot Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

10. Joan SAURET, *L'exili polític català*, Barcelona, Aymà, 1979; Vicenç RIERA LLORCA, *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona, Curial, 1994; Santi CORTÉS, *El valencianisme republicà a l'exili*, València Generalitat Valenciana, 1993, i, del mateix autor, *L'exili valencià en els seus textos*, València, Generalitat Valenciana, 1995. Entre els nombrosos textos memorialístics propiciats per la diàspora, resulten particularment interessants els del mateix Ferran SOLDEVILA, *Dieteris de l'exili i del retorn*, València, Tres i Quatre, 2000.

11. Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista*, p. 187-214.

12. *Ibidem*, p. 202.

13. Josep Maria MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 102.

Bibliotecàries, per bé que hi tornaria més tard. Ramon d'Alòs-Moner morí d'un atac de cor els primers dies de l'ocupació de Barcelona i després d'haver visitat Valls i Taberner perquè intercedís en favor seu en l'expedient de responsabilitats polítiques que se li havia format.¹⁴

Molts —i entre ells els més significats— dels historiadors i intel·lectuals catalans compromesos amb la República s'havien exiliat en perdre la guerra. Els qui es quedaren, per voluntat pròpia o perquè no tingueren altra opció, van ser tots depurats, examinats minuciosament en les seves idees i els seus comportaments, fins i tot els de militància més conservadora, però així i tot sospitosa de regionalista, i, segons el cas, empresonats o apartats dels seus càrrecs i llocs de responsabilitat. Cosa que no sempre es coneixia a l'exili, on creixien les sospites de traïció i col·laboracionisme. El 1949, la revista *Ressorgiment*, editada a Buenos Aires, publicava una relació d'«Intel·lectuals al servei de l'opressor», en la qual, a més d'Eugeni d'Ors, Josep Pla, Martí de Riquer, Ignasi Agustí o Carles Sentís, clarament alineats amb el nou règim, apareixien també els historiadors Jesús Ernest Martínez Ferrando, Jaume Vicens i Vives, Josep Maria Millàs i Vallicrosa, Manuel de Montoliu i mossèn Josep Rius i Serra.¹⁵ El mateix Ferran Soldevila arribà a manifestar les seves suspicàcies sobre Jordi Rubió, totalment implicat ja en la reorganització de les infraestructures culturals a l'interior: «Ja ha estat un cas curiós aquest d'en Jordi, que, tan compromès com nosaltres o més, hagi reeixit a restar, sense que li passi res, llevat una temporada de perill i la pèrdua dels seus càrrecs».¹⁶ I Martínez Ferrando, injustament inclòs en la relació de *Ressorgiment*, possiblement per haver passat a dirigir l'Arxiu de la Corona d'Aragó, havia estat primer empresonat, per haver assumit aquesta mateixa funció durant la guerra, i posteriorment alliberat gràcies a les gestions de Ferran Valls i Taberner, el seu predecessor i home influent en el nou règim.¹⁷

Ni tan sols els prohoms conservadors es van alliberar del tot d'aquesta obsessiva depuració de responsabilitats polítiques. Ramon d'Abadal i el seu oncle Raimon van ser expedientats, com també Lluís Duran Ventosa, Felip Rodés i altres dirigents catalanistes de drete, arran de les denúncies que els acusaven precisament de regionalistes, i, en el cas d'Abadal, d'escàs entusiasme pel nou règim. En el clima d'exacerbació nacionalista que es vivia en aquells primers temps del final de la guerra, i que havia estat un dels ingredients determinants de la rebel·lió feixista, les diferències entre regionalisme i separatisme no apareixien massa clares, i els falangistes no perdien ocasió d'empaitar els catalanistes conservadors, els quals consideraven, i en molts casos amb raó, tan enemics del règim com els catalanistes republicans.¹⁸

---

14. Sobre Rubió, Bohigas i d'Alòs-Moner, vegeu les respectives veus al *Diccionari d'historigrafia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

15. Miquel FERRER, «Intel·lectuals al servei de l'opressor», *Ressorgiment*, 393, Buenos Aires, abril de 1949, p. 6.371, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

16. Ferran SOLDEVILA, *Dieteris de l'exili i del retorn...*, I, p. 111, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

17. Vicent ALONSO, *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*, València, Eliseu Climent editor, 1992.

18. Francesc VILANOVA, «Les responsabilitats polítiques dels regionalistes catalans (1939-1942)», *Recerques*, 31, 1995, p. 19-36, i del mateix autor, «1939: La 'falsa ruta' de los regionalistas catalanes», *Espacio, Tiempo y Forma*, 9, 1996,

Per fer-se perdonar, la conversió havia de ser completa i entusiàstica, sense fissures. No sé fins a quin punt aquest degué ser el cas de Ferran Valls i Taberner, el gran historiador del dret català medieval i, junt amb Ramon d'Abadal, de l'època dels primers comtes catalans, deixeble d'Antoni Rubió i Lluch i membre d'aquella formidable generació de 1917 estroncada per la guerra i l'exili, que havia estat catedràtic d'història a la Universitat de Múrcia, professor als Estudis Universitaris Catalans, membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i, finalment, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Políticament conservador, diputat per la Lliga al Parlament de Catalunya i a les Corts de Madrid, la guerra el trasbalsà profundament; s'adherí al govern de Burgos, publicà una desenganyada autocrítica sobre la «falsa ruta» que havia emprès Catalunya des del segle XIX i ocupà la presidència de nombroses entitats culturals de la ciutat ocupada (Acadèmia de Bones Lletres, Ateneu, Escola de Bibliotecàries, ACA) i de les infraestructures bastides pel nou règim (director de la delegació catalana del CSIC), poc abans de la seva prematura mort el 1942, als 54 anys. El seu nom apareix també invariablement com a garant o testimoni favorable en els expedients de depuració de molts dels seus antics col·legues historiadors i companys de la Lliga.¹⁹

Però, ben possiblement, sí que fou el cas de Felip Mateu i Llopis, Joan Beneyto i molts altres joves valencians de la generació dels anys 30, la generació de la República, que col·laboraren activament amb el nou règim i foren promoguts a llocs d'alta responsabilitat, política, propagandística o cultural de l'Espanya franquista. Beneyto, jurista i historiador del dret, encara procedia de les files del valencianisme catòlic i conservador agrupat entorn de l'Acadèmia Valencianista i la revista *Cultura Valenciana*, havia militat a la Derecha Regional Valenciana i havia evolucionat cap a postures filofeixistes que li facilitarien una fulgurant carrera política i acadèmica després de la guerra, com a catedràtic de dret a les universitats de Salamanca, Sevilla i Madrid i com a director general de Premsa.²⁰ Però Mateu i Llopis era un valencianista que havia col·laborat amb la República i que el 1933 havia publicat *El País Valencià*, una síntesi històrica i alhora un assaig d'interpretació que en molts aspectes anticipa el *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster. Per això resulta encara més desconcertant la seva adhesió, al final de la guerra, al Movimiento Nacional, que afavoriria de seguida un ràpid ascens en la seva carrera professional: nomenat el 1940 director de la Biblioteca de Catalunya, rebatejada ja com a Biblioteca Central, succeiria Valls i Taberner al capdavant de l'Escola de Bibliotecàries i ocuparia successivament la càtedra de paleografia i diplomàtica a les universitats d'Oviedo, València i Barcelona.²¹ No tan esplendorosa, la involució ideològica va ser similar en altres companys generacio-

---

p. 189-205. També Borja de RIQUER, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic, Eumo, 1996.

19. J. A. PARPAL-J. M. LLADÓ, *Ferran Valls i Taberner. Un polític per a la cultura catalana*, Barcelona, Ariel, 1970.

20. Pau VICIANO, «Una proposta historiogràfica conservadora», *El Contemporani*, 9 maig-agost 1996, p. 21-25, i, d'ell mateix, la veu «Joan Beneyto i Pérez», al *Diccionari d'historiografia catalana*, p. 204-206.

21. Sobre Mateu i Llopis, vegeu la veu corresponent al *Diccionari d'historiografia catalana*, p. 793-794, redactada per Josep Torró.

nals, com el ja citat Antoni Igual i Úbeda o Francesc Almela i Vives, que, després d'haver sofert breus però traumàtiques estades a la presó, van anar evolucionant des del valencianisme d'esquerres i catalanista d'abans de la guerra cap a posicions més i més conservadores i, ja al final, fins i tot anticatalanistes. La guerra, i sobretot la por de la postguerra, la misèria moral i cultural que instaurà el franquisme, el clima de sospita generalitzada que s'instal·là en aquells anys foscos, estroncaren la que havia estat la més brillant i capacitada de les generacions intel·lectuals valencianes del segle xx, la generació de la República, deixaren la cultura i la historiografia valencianes en un estat d'absoluta prostració i dificultaren el relleu de les generacions següents.

Amb major o menor convicció, també els historiadors i intel·lectuals mallorquins es van veure forçats a retractar-se de les seves antigues posicions. És el cas de l'arabista i historiador Jaume Busquets i de molts dels més de cent cinquanta signants del *Manifest als Catalans* el juny de 1936, on es propugnava la unitat de la llengua i la cultura catalanes, i que només tres mesos després, el setembre, hagueren de signar un escrit de rectificació i d'adhesió al Movimiento Nacional, que havia triomfat a Mallorca. D'altres, sobretot els d'ideologia republicana o socialista, van ser afusellats en el curs d'una molt dura repressió que el catòlic Georges Bernanos, fastiguejat, estimaria en més de tres mil morts, i que les indagacions de Josep Massot han confirmat.²²

II

A la repressió de les persones, depurades, empresonades, forçades a l'exili o directament executades, s'afegia el desmantellament de les infraestructures cíviques i culturals erigides durant el període republicà, o fins i tot molt abans, que resultaven totalment incompatibles amb les directrius polítiques i ideològiques del nou ordre franquista. En aquest sentit, l'acció repressiva del règim va ser molt més intensa i contundent al Principat, on, a més de la supressió de tots els partits polítics, comportà també l'eliminació de moltes de les institucions culturals catalanes i catalanistes —començant pel mateix Institut d'Estudis Catalans i les entitats associades, com els Estudis Universitaris Catalans, o la breu experiència de la Universitat Autònoma de Barcelona—, no sols de les creades durant la Generalitat republicana, sinó també d'altres que ho havien estat durant el temps de la Mancomunitat o fins i tot de la dictadura de Primo de Rivera. Però les seves conseqüències resultaren més devastadores al País Valencià i a les Illes, on el nou règim optà per tolerar i instrumentalitzar la història i la cultura autòctones, amb el concurs més o menys entusiasta, més o menys resignat, de bona part dels sectors valencianistes i mallorquinistes d'abans de la guerra. Com va ser el cas, potser el més significatiu, de Lo

---

22. Josep MASSOT I MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra...; Georges Bernanos i la guerra civil*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

Rat Penat, l'entitat més emblemàtica del valencianisme folklòric i arcaïtzant, que pogué continuar celebrant cada any els Jocs Florals, sota la presidència ben sovint del governador civil de torn i la inclusió forçosa del castellà junt al català en la celebració del certamen literari.²³ I dic més devastadores, malgrat aquesta tolerància i instrumentalització, precisament perquè el tractament institucional de la cultura catalana al País Valencià i a les Illes era molt més feble que al Principat, no havia conegut la doble empenta que havia experimentat aquest, primer amb la Mancomunitat i després amb la Generalitat, i les poques plataformes que s'hi havien arribat a crear eren encara molt recents, dels anys ja de la guerra, en el cas de País Valencià, que és quan s'arribà a redactar un Estatut d'Autonomia i quan es fundà un Institut d'Estudis Valencians, a imatge de l'Institut d'Estudis Catalans, i ni tan sols això en el cas de Mallorca, ocupada des del primer moment pels franquistes.

Aquesta és ja, em sembla, una primera gran diferència important: el grau d'institucionalització que havia arribat a assolir la cultura catalana, i dins d'ella la historiografia, als diferents Països Catalans en els anys anteriors a la victòria franquista. I, molt vinculada a ella, el desenvolupament i el prestigi de la historiografia autòctona i les possibilitats de recuperar més o menys aviat el seu espai dins l'acadèmia, a les aules i les càtedres universitàries. I aquesta és també la segona diferència important: mentre la historiografia catalana és ja, des de principis de segle, i gràcies a l'Institut d'Estudis Catalans²⁴ i als Estudis Universitaris Catalans, una historiografia amb voluntat de normalitat acadèmica, de presència al món universitari i de diàleg amb els corrents europeus més avançats, que permet que s'arribi a la guerra amb almenys tres generacions successives d'historiadors formats acadèmicament i, per tant, familiaritzats amb les exigències d'una metodologia crítica i rigorosa —la generació de l'Institut, dita també noucentista, amb Rubió i Lluch, Puig i Cadafach i Massó i Torrents, entre d'altres; la generació de 1917, la de Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal, Jordi Rubió i Balaguer i Ferran Soldevila; i la generació de la República, encapçalada per Jaume Vicens i Vives—,²⁵ al País Valencià continuava existint en-

---

23. L'acostament o fins i tot la simbiosi entre les noves autoritats franquistes i els dirigents de Lo Rat Penat —molts dels quals procedien d'agrupacions dretanes d'abans de la guerra, com Acció Nacionalista Valenciana, Agrupació Valencianista de la Dreta o Derecha Regional Valenciana— s'escenificaria de forma ben palesa amb el nomenament de la filla del dictador, Carmencita Franco Polo, com a reina dels Jocs Florals el 1940. Lo Rat Penat evidenciava així la seva docilitat al règim i el caràcter absolutament inofensiu de les seves activitats i manifestacions culturals, alhora que aquell l'aprofitava per ampliar la seva base social i el consens ideològic entorn seu, més enllà de la pura repressió. Faust RIPOLL DOMÈNECH, «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra», *Afers*, 42-43, 2002, p. 319-346.

24. Sobre els primers anys d'aquesta institució, de la seva fundació a la immediata postguerra, Albert BALCELLS-Enric, PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. I, 1907-1942*, Barcelona-Catarroja, IEC-Afers, 2002. També Miquel COLL i ALENTORN, *Els primers setanta-cinc anys de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1981.

25. Sobre les successives generacions historiogràfiques al Principat, vegeu Jordi CASASSAS, «La configuració del sector intel·lectual professional a la Catalunya de la Restauració», *Recerques*, 8, 1978, p. 103-131; Enric PUJOL, «La historiografia noucentista. Un assaig de definició», *El Contemporani*, 14, 1998, p. 36-43, i sobretot, d'aquest últim, *Història i reconstrucció nacional...*

cara un profund abisme, un divorci eixamplat per la derrota, entre la història que es practicava i s'ensenyava a la universitat, molt allunyada de la realitat del país, i la historiografia autòctona, cultivada de forma diletant per capellans, erudits locals i tota mena d'aficionats, amb el consegüent desdeny que això provocava en els medis acadèmics.²⁶

Al Principat, els historiadors noucentistes, deixebles de Rubió i Lluch, havien rebut una formació universitària, ben sovint doble, de dret i de filosofia i lletres, i continuaren i ampliaren els seus estudis a les infraestructures acadèmiques annexes a l'Institut, als Estudis Universitaris Catalans, on també es familiaritzaven amb la recerca i el treball de seminari. I en molts casos, com els de Ramon d'Abadal, Ferran Valls i Taberner o Ferran Soldevila, amb estudis en l'exterior, a França, Anglaterra o Alemanya.²⁷ En bona mesura, aquestes infraestructures suprauniversitàries acomplien un paper comparable al que jugaven a Madrid la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (creada, igual que l'IEC, el 1907) i, dependent d'ella, el Centro de Estudios Históricos (fundat el 1910 i dirigit per Ramón Menéndez Pidal), tots dos sota l'empenta i la influència de la Institución Libre de Enseñanza. El contacte entre Madrid i Barcelona era també molt estret. Abadal, Valls i Taberner i Soldevila van estudiar amb Eduardo de Hinojosa i Ramón Menéndez Pidal, destacats membres del Centro de Estudios Históricos. Per contra, a València, la separació —i la mútua ignorància— era absoluta entre la historiografia autòctona, la de Martínez Aloy o la de Sanchis Sivera, president de la Diputació l'un i canonge de la seu l'altre,²⁸ i la que s'ensenyava o s'investigava a la universitat, per professors, d'altra banda, de reconeguda solvència científica, atents als avanços historiogràfics a Europa —com José Deleito Piñuela, el primer historiador espanyol que publicà un article en la *Revue de Synthèse Historique*, d'Henri Berr, i autor també d'una esplèndida reflexió sobre el coneixement històric des d'una perspectiva liberal, krausista²⁹—, però al mateix temps compulsivament al·lèrgics a la realitat històrica del País Valencià.

Les diferències encara s'accentuarien més amb la forta empenta que cobraria el procés institucionalitzador de la cultura catalana al Principat, primer amb la Mancomunitat i després amb la Generalitat, que no trobaren equivalent al País Valencià i a les Illes. Amb tot, en aquests dos territoris no deixà de forjar-se, ja als anys republicans, una plèiade d'intel·lectuals

---

26. Sobre això, Antoni FURIÓ, «L'erudició local: una altra visió de la història», en V. J. ESCARTÍ-J. E. ESTRELA (eds.), *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX*, València, Saó, 2001, p. 63-71.

27. Abadal i Valls i Taberner van estudiar a París, a l'École des Hautes Études i a l'École de Chartes, dos centres decisius en la seva formació com a historiadors; Ferran Soldevila va fer de lector a Liverpool, i altres membres d'aquesta mateixa generació, com Manuel Reventós i Bordoy, van estudiar a Alemanya. Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Lleida, Pagès editors, 1996; Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

28. Sobre aquesta historiografia erudita de principis de segle, promoguda i practicada pel segment il·lustrat de la burgesia ciutadana, vegeu Antoni FURIÓ, «La història medieval», *L'Avenç*, 110, 1987, p. 178-180, i, sobretot, Pau VICIANO, *La temptació de la memòria*, València, Tres i Quatre, 1995.

29. Recollida a Pedro RUIZ TORRES, *Discursos sobre la historia...*

i historiadors sòlids, rigorosos i decididament catalanistes. És el cas, a les Illes, de Gabriel Alover, Pere Oliver, Joan Hernández Mora o Elvir Sans,³⁰ i, al País Valencià, de la generació de 1930, una generació de formació i vinculació universitàries, que infongué un caràcter menys *dilettante* i més científic a les seves recerques, integrada entre altres per Manuel Sanchis Guarner, Antoni Igual i Úbeda, Emili Gómez Nadal, Vicent Genovés, Francesc Almela i Vives o Felip Mateu i Llopis. Van ser ells els qui, en els anys de la república i la guerra, van crear una mínima infraestructura cultural, amb la fundació, el 1937, de l'Institut d'Estudis Valencians, vinculat a la Diputació Provincial, i, també el mateix any, el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià, com una entitat autònoma dins la Universitat de València, la publicació de revistes com *El Camí* o *La República de les Lletres*, i els qui van impulsar l'acceptació de la normativa lingüística fabriana amb l'aprovació el 1932 de les Normes de Castelló. Van ser també ells, i el que representaven, com ja he avançat abans, les principals víctimes de la repressió franquista. Gómez Nadal, comunista, i un dels primers historiadors a considerar la història del País Valencià des d'una perspectiva alhora marxista i nacional, va haver d'exiliar-se a França. Sanchis Guarner va ser empresonat i posteriorment desterrat a Mallorca, on col·laborà amb Francesc de Borja Moll en l'obra del *Diccionari català-valencià-balear* encetada per Alcover. Mateu i Llopis, ràpidament reconvertit, va ser promogut a la direcció de la nova Biblioteca Central, a Barcelona. Igual i Úbeda i Almela i Vives, amargats i emmudits, abandonarien les vel·leïtats catalanistes dels anys trenta i les substituirien, ja als anys cinquanta i seixanta, per un anticatalanisme visceral que tenia molt de ressentiment personal contra la projecció creixent de la figura i l'obra de Joan Fuster en el conjunt de la cultura catalana. No cal dir que tant l'Institut d'Estudis Valencians com el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià van ser suprimits de seguida.

El buit dels exiliats i els depurats, i de les institucions clausurades o desmantellades, l'omplien ben aviat l'arribada d'una intel·lectualitat addicta, de dins i fora dels Països Catalans, i la creació de noves entitats culturals afins al nou règim. A Barcelona tornà Antonio de la Torre, que hi havia estat desposseït de la seva càtedra el 1937, i a València desembarcaren, entre molts altres, Manuel Ballesteros Gaibros a Història Medieval i Rafael Calvo Serer a Història Moderna i Contemporània. D'aquest últim, encara un jove de vint-i-sis anys en prendre possessió de la càtedra l'any 1942, la revista *Saitabi* en destacava elogiosament les virtuts que justificaven el seu nomenament i que resulten també bastant explícites sobre el que s'esperava de la nova universitat: «en las aulas universitarias cúpole en momentos difíciles para la Patria enarbolar la bandera de la sana intransigencia frente a la incomprensión y a la mala fe de los que utilizaban la cátedra para una labor contraria a nuestra Historia, y mantuvo la viril posición del español consciente y digno que, con sentido estricto del patriotismo, se consagra a la exaltación constante de nues-

---

30. Sobre Mallorca, vegeu Pere FULLANA-Isabel PEÑARRUBIA-Antoni QUINTANA, *Els historiadors i l'esdevenir polític d'un segle a Mallorca (1839-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, i Isabel GRAÑA, *La cultura a Mallorca (1840-1936)*, Palma, Ed. Documenta Balear, 1998.

tros valores».³¹ A Dret s'imposarien catedràtics falangistes i de braç en alt, com Diego Sevilla Andrés i José Corts Grau, que hagué de sofrir Joan Fuster en aquests primers anys quaranta i que dominarien la vida de la Facultat gairebé fins a la Transició democràtica. Ben bé no es pot dir que es tractés d'universitaris addictes al règim, sinó que ells mateixos eren el règim, els seus ideòlegs i els qui en determinaven les directrius a seguir, a la universitat, a la premsa i al món de la cultura en general, ja que els militars, amb Franco al capdavant, en tenien prou amb manar. Joves —com també ho eren, a Madrid, Dionisio Ridruejo, Pedro Laín Entralgo o Antonio Tovar, o a Barcelona, els intel·lectuals catalans aplegats entorn de la revista *Destino* o, més tard, els refinats i cultes falangistes que impulsaren la creació de *Laie*—, s'havien trobat amb una universitat desfeta, vençuda, de la qual no dubtaren a escombrar els professors que s'havien mogut una mica abans de la guerra i a domesticar-ne la resta per la via de la intimidació permanent, i es trobaven amb l'oportunitat de modelar-la al seu gust. Ningú no els havia de dir res.

Paral·lelament, la nova Espanya franquista creava també les seves pròpies infraestructures culturals. El 1941 s'obria a Barcelona la delegació catalana del CSIC, el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, creat dos anys abans a Madrid sobre els enderroc de l'abolida Junta de Ampliación de Estudios i del Centro de Estudios Históricos, que mantindria una actitud fortament hostil a la cultura i la historiografia catalanes. I el 1948 es fundava, també a Barcelona, l'Instituto de Estudios Hispánicos, rèplica clara de l'Institut d'Estudis Catalans, que havia començat a reprendre les seves activitats de forma clandestina. Aquests mateixos anys van veure també la creació d'una sèrie de centres d'estudis històrics de caràcter local, com l'Instituto de Estudios Llerdenses (1942), l'Instituto de Estudios Gerundenses (1946), la Institución Alfonso el Magnánimo, a València (1947), l'Instituto de Estudios Ibicencos (1949), l'Instituto de Estudios Alicantinos (1951) o l'Instituto de Estudios Tarraconenses (1951), generalment promoguts des de les respectives diputacions provincials i adscrits, en la majoria dels casos, al CSIC, a través del patronat Josep Maria Quadrado. Tant Manuel Lladonosa com Enric Pujol han destacat la clara intencionalitat disgregadora amb què van ser creats aquests centres, complementaris des de baix, des de la història local i provincial, de l'acció que es duia a terme des de dalt, des de la història acadèmica, a la universitat i al CSIC, contra el referent nacional català, desdibuixat entre el patriotisme municipal, el lleidatanisme o el tortosisme, i l'exaltació espanyolista, la restauració d'Espanya com a únic referent nacional vàlid i tolerat.³² Per bé que els resultats no sempre van ser els desitjats i, si en uns casos la història local feia de succedani del catalanisme, en altres permetia de retrobar el marc català.

---

31. «Rafael Calvo Serer, nuevo catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras», *Saitabi*, 4-5, 1942, p. 69-70, citat per Manuel ARDIT, «La historiografia modernista en la Universitat de València (1940-1953)», *Saitabi*, 47, 1997, pp. 103-118.

32. Manuel LLADONOSA, «La història a Catalunya després de 1939», dins *Història de la cultura catalana*, vol. X, *Resistència cultural i redreçament 1939-1990*, Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 189-206; Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

La instrumentalització de la història i la cultura autòctones també va ser major al País Valencià i a les Illes que no pas al Principat, on, fins i tot en els seus aspectes més folklòrics i innocuus, sempre podia acabar resultant perillosa. Per això, mentre que a València es van poder tornar a celebrar els Jocs Florals ja el mateix 1939, als quatre mesos escassos d'haver acabat la guerra, amb el suport de les màximes jerarquies del règim i fins i tot del mateix Franco, que l'any següent consentí que la seva filla fos la reina dels Jocs, a Barcelona es van reprendre l'any 1940 quasi clandestinament, sense jurat ni premis i estrictament en privat; l'any següent se celebrarien ja a l'exili, a Buenos Aires. Ernest Belenguer, Santi Cortés i Pau Viciano han exhumat alguns dels exemples més grollers d'aquesta instrumentalització, com la segona commemoració del 700 aniversari de la conquesta de València, ja celebrada l'any 1938, en plena guerra, que és quan s'esqueia l'efemèride, i que les noves autoritats franquistes van voler tornar a celebrar el 1939 amb un sentit totalment oposat, que deformava la figura de Jaume I, presentat com un precursor de la unitat espanyola i, fins i tot, del mateix Franco, en parangonar la recent «liberación» de València de mans dels «rojos» amb la protagonitzada contra els «moros» set segles abans pel monarca aragonès.³³ Dos anys abans, la mateixa efemèride ja s'havia celebrat a Mallorca, amb un ofici religiós i una desfilada militar davant l'estàtua del rei en Jaume, que va presidir l'acte «*con el brazo en alto y la mano abierta*».³⁴ De manera similar, altres commemoracions històriques, com el IV centenari de la mort de Joan Lluís Vives o el V centenari de la conquesta de Nàpols van ser aprofitades pels intel·lectuals i historiadors franquistes per a satisfer la urgència de legitimitació del nou règim. Cosa que es pretenia obtenir a través d'una lectura forçada i interessada del passat, que d'una banda permetés conciliar l'exaltació de les antigues glòries del regne amb la visió unitarista, imperial i confessional, de la història d'Espanya, i d'altra proveís d'exemples i paral·lelismes, naturalment deformats, al present i a la recarregada retòrica que l'expressava. Sant Vicent Ferrer, presentat com una fita cabdal de la unitat política i religiosa, per la seva decisiva intervenció tant en el compromís de Casp com en el cisma papal, i fins i tot com un precursor del nacionalsindicalisme; Alexandre VI, rehabilitat com «uno de los más grandes forjadores de la España imperial», van ser, junt amb Alfons el Magnànim o els ja citats Jaume I i Joan Lluís Vives, algunes de les figures històriques més explotades en aquesta barroera mistificació de l'armari històric al servei del nou Estat.³⁵

Regionalisme i espanyolisme no sols no resultaven incompatibles, sinó que podien reforçar-se mútuament. És més, podia utilitzar-se el primer com un element de desqualificació

---

33. Bé que el motiu era recurrent en la majoria dels conferenciants, va ser Rafael Calvo Serer qui va dur més enllà l'analogia a «Dos épocas: el siglo XIII y el siglo XX. Conquista y liberación de Valencia», conferència llegida el setembre de 1939 en el cicle organitzat pel Centro de Cultura Valenciana i Lo Rat Penat, amb motiu del VII centenari de la conquesta de València. Vegeu Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Eliseu Climent editor, 1984; Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista...*, p. 84-87.

34. Josep MASSOT I MUNTANER, *Església i societat a la Mallorca del segle xx*, Barcelona, Curial, 1977, p. 193-194.

35. Vegeu sobretot Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista*, p. 77-99.

de la modernitat republicana, com un retorn als valors tradicionals, als valors de sempre, que eren també els de l'Església i els de l'Espanya eterna. Una coincidència d'interessos que quedava perfectament expressada en el lema «*Por el regionalismo a la Hispanidad*». A Catalunya, per contra, el marge de maniobra era més reduït. Les noves autoritats franquistes, i en particular les d'adscripció falangista, educades en l'obsessió anticatalana, no es refiaven ni dels regionalistes conservadors, sospitosos de tebiesa i d'escàs entusiasme pel nou ordre. Era preferible i més segur condemnar-ho i combatre-ho tot plegat, regionalisme i nacionalisme, de dretes o d'esquerres. En aquesta tasca, els falangistes catalans se serviren de Vicens i Vives, la visió historiogràfica del qual consideraven contrària a la del nacionalisme català i, ja de manera més abusiva, coincident amb la consciència crítica i el combat ideològic dels qui havien guanyat la guerra. El mateix Vicens hi donava peu, amb els seus escrits a la revista *Destino*, propis, en els continguts i el llenguatge, dels propagandistes del règim, amb les seves publicacions de geopolítica, que remuntaven la unitat hispànica a abans fins i tot dels Reis Catòlics i presentaven l'Espanya imperial com a model per a superar els mals del segle xx, i, sobretot, amb la seva monografia en defensa de l'actuació de Ferran II a Catalunya, que anava molt més enllà del que havia anat en la seva tesi, llegida i publicada en català el 1936, sota la influència, però, d'Antonio de la Torre, i que, tot plegat, li reportà l'animadversió de l'exili i de la resistència catalanista.³⁶

III

Al segle XIX la recerca historiogràfica encara podia ser una activitat individual, duta a terme en el silenci dels claustres o en la quietud dels despatxos particulars per part de monjos, capellans, polítics, metges o advocats que dedicaven els seus lleures a l'erudició històrica. Però al final d'aquesta centúria la recerca històrica havia passat a convertir-se en una activitat professional i especialitzada desenvolupada a l'interior de la universitat, que també havia deixat de ser només un centre transmissor de sabers per a esdevenir així mateix un centre productor de nous coneixements. Fora de la universitat, l'única recerca més o menys seriosa era la promoguda des de societats erudites, com, en el cas català, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i altres entitats de caràcter comarcal i local, el Centre de Cultura Valenciana o la Societat Arqueològica Lul·liana, o parauniversitàries, com l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut d'Estudis Valencians i, dins aquest últim, el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià. El franquisme desallotjà la història i els historiadors catalans de la universitat, clausurà les institucions més sòlides i prestigioses, que no hauria pogut controlar i la sola existència de les quals resultava ja en ella mateixa subversiva, i domesticà i instrumentalitzà les més innòcues, amb l'anuència activa o passiva dels seus membres. En aquestes condicions, reobrir alguna de les institucions su-

---

36. Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 102-116.

primides no deixava de ser un acte de resistència i de valor per part dels seus promotors, conscients de la necessitat de mantenir una mínima activitat institucional, ni que fos de forma clandestina, però en tot cas indispensable per a garantir, en qualsevol àmbit de la recerca, inclosa la històrica, l'exigència de rigor científic i acadèmic. És el cas de l'Institut d'Estudis Catalans, que reprengué les seves activitats el 1942, de la mà de Josep Puig i Cadafalch, tornat ja de l'exili, i Ramon Aramon i Serra, als quals s'afegirien de seguida, en el mateix any o en els següents, entre d'altres, Jordi Rubió i Balaguer, Agustí Duran i Sanpere, Ramon d'Abadal, Pere Bohigas, Ferran Soldevila i Miquel Coll i Alentorn. En molts casos, a la seva indubtable vàlua historiogràfica, s'unia la seva sòlida capacitat financera, tan necessària per sufragar les activitats de l'Institut en aquells anys foscos. Alguns dels historiadors catalanistes —Puig i Cadafalch, Abadal, Duran— continuaven essent, malgrat les circumstàncies adverses, gent d'ordre i de possibles. La major part, per contra, es guanyaven la vida com arxivers i bibliotecaris de carrera, en treballs editorials o fins i tot, en el cas de Coll i Alentorn, en tasques tan allunyades de la recerca històrica com la gerència tècnica d'una empresa del ram del tèxtil.

Aquest mateix any es formava una comissió gestora, promoguda per Aramon, Bohigas i Coll, de la futura Societat Catalana d'Estudis Històrics, aprovada finalment per l'IEC el 1946.³⁷ Tant la SCEH com el *Butlletí* publicat per aquesta a partir de 1952, i en general les publicacions de l'Institut, esdevindrien un punt de referència de la recerca històrica duta a terme fora de la universitat i, de vegades, enfrontada a ella. En part, això també contribuiria a alimentar l'animositat contra la tasca de l'Institut i dels seus historiadors, separada de les càtedres universitàries, que es prolongaria fins i tot més enllà de la transició democràtica. Per contra, l'Institut comptava amb l'ombra protectora de la Unió Acadèmica Internacional, en les activitats de la qual havia participat activament abans de la guerra i ho tornaria a fer després, i a poc a poc anà adquirint un estatus de «pública clandestinitat», com l'ha qualificat Coll i Alentorn, que, si més no, li garantiria una certa tolerància per part de les autoritats locals. En un altre nivell, el 1950 se celebrava a Martorell la primera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, que articularia en els anys següents la recerca comarcal i local, molt vigorosa sempre a Catalunya, i que, almenys en part, compensaria la desatenció per la història catalana des de la universitat.

A Mallorca, la Societat Arqueològica Lul·liana tornava a obrir les seves portes ja el 1937, de la mà de Joan Pons i Marquès, que la presidiria durant més de trenta anys, fins al 1971. Pons, director de l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca, havia estat un dels fundadors del Centre Autonomista i un dels impulsors de l'Avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de Mallorca i, molt aviat també, el 1948, seria nomenat membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans, a més de ser un dels patrocinadors del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, la gran empresa cultural de la postguerra als Països Catalans. I el 1951 es creava, sobre els terrenys de l'antiga Universitat Lul·liana, l'Estudi General Lul·lià, centre d'ensenyament superior impulsat per l'Ajuntament de Palma i la Diputació de Balears amb el suport de la Universitat de Barcelona, que en nomenà

---

37. Albert BALCELLS-Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans...*

el primer consell rector. Malgrat una llarga interrupció, de 1956 a 1967, l'Estudi General Lul·lià tindria un paper determinant en la reactivació de la historiografia mallorquina, en el foment de la recerca i l'organització de cursos i conferències, i serviria de base per a la constitució, el 1978, de la Universitat de les Illes Balears. Però, sens dubte, la gran figura de la cultura mallorquina sota el franquisme és Francesc de Borja Moll que, a més de reprendre el 1949 el *Diccionari*, finalment acabat el 1964, va posar en marxa una veritable infraestructura editorial i va ser, el 1962, un dels promotors de l'Obra Cultural Balear. D'aquests anys de resistència i represa, en deixaria testimoni a la segona part de les seves memòries, *Els altres quaranta anys*, publicades el 1975.³⁸

La represa, al País Valencià, també s'inicià, per força, i com al Principat, des de fora de l'àmbit universitari. El mateix 1939 ja prosseguia de nou les seves activitats el Centre de Cultura Valenciana, que simultaniejaria el seu caràcter de centre impulsor dels estudis històrics regionals amb el de fòrum provincià per a conferenciants de llustre del nou pensament espanyol, d'Ernesto Giménez Caballero i Gonzalo Fernández de la Mora a José María Pemán i Julián Marías. El Centre, fundat el 1915 per la Diputació de València a imitació de l'Institut d'Estudis Catalans, no havia passat mai de ser una amable tertúlia d'erudits i els seus membres, ben sovint centaures d'historiadors i polítics, reforçats després de la guerra amb personalitats de la vida acadèmica local, es repetien també en els càrrecs directius de Lo Rat Penat. A Castelló tornava a funcionar, des del 1947, la Societat Castellonenca de Cultura, una benemèrita iniciativa dels prohoms il·lustrats de la província, que aquest mateix any reprenia també l'edició del seu butlletí, probablement la publicació més atenta a la història autòctona durant els anys del franquisme. I el 1951, ja ho hem vist, es creava l'Institut de Estudios Alicantinos, amb la voluntat igualment d'impulsar i coordinar, bé que de manera més oficialista, els estudis sobre l'àmbit provincial. De manera semblant, quatre anys abans, s'havia fundat a València, patrocinada per la Diputació provincial i enquadrada dins el CSIC, la Institució Alfons el Magnànim, dins la qual funcionaria un Instituto Valenciano de Estudios Históricos, dirigit per Manuel Dualde.³⁹ Dualde era, al mateix temps, secretari de l'Escuela de Estudios Medievales, que aplegava un nucli bastant solvent de medievalistes, formats sota la tutela llunyana d'Antonio de la Torre i la més pròxima d'Alfonso García Gallo, catedràtic d'història del dret a València, alguns dels quals mantien vincles professionals amb la universitat, encara que la majoria pertanyien al cos d'arxivers i bibliotecaris. Si la història regional tornava a cultivar-se de la mà d'aquests investigadors, que l'orientaren preferentment cap a la història institucional i jurídica, centrada a més a més en la

---

38. Francesc de Borja MOLL, *Els altres quaranta anys*, Palma, Moll, 1975.

39. Tant la Institució Alfons el Magnànim com l'Instituto Valenciano de Estudios Históricos són una rèplica del règim a l'Institut d'Estudis Valencians i el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià, suprimits de soca-rel en acabar la guerra. La feblesa del valencianisme de la postguerra no permetria que aquestes institucions, creades i impulsades per intel·lectuals republicans i d'esquerra, ara exiliats o reconvertits, poguessin tornar a funcionar, ni tan sols —com en el cas de l'Institut d'Estudis Catalans al Principat— de forma clandestina.

baixa edat mitjana, la història local, sempre potent al País Valencià, reviscolava gràcies als cronistes municipals, que el 1954 celebraven la seva I.^a Assemblea i fundaven, en el curs d'aquesta, l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València. Cinquanta anys després, el balanç de l'aportació dels cronistes i de la seva associació no deixa de ser ambivalent, ja que si, d'una banda, han dut a terme una meritòria tasca de preservació i divulgació del patrimoni històric i cultural, d'altra, el seu caràcter oficialista, pel fet que són nomenats per les corporacions municipals i també per la seva ideologia majoritàriament conservadora, els alineà ben sovint, i sobretot durant els anys de crispació civil de la transició, del costat de les autoritats franquistes i de les posicions més reaccionàries.

Dos elements s'imposen en l'anàlisi de la historiografia valenciana durant els anys de la postguerra: l'hegemonia del motiu medieval, tant en la historiografia autòctona, més o menys regionalista, com en l'acadèmica, panegirista del règim, i l'absoluta indiferència, pròxima al menyspreu, de la universitat per la història i la cultura del país. Com abans de la guerra, l'edat mitjana tornava a ser l'espai utòpic per excel·lència, l'època d'esplendor del regne de València, de les seves lleis i institucions privatives, de les arts i les lletres, del comerç i les finances, i els erudits valencians l'evocaven una i altra vegada, moguts per la nostàlgia de les glòries pretèrites i pel desassossec davant les turbulències del temps present.⁴⁰ Des de l'altre costat, més oficialista, operava, com ja hem vist, el saqueig impúdic de l'armari medieval, que proveïa des de símbols —començant pel jou i les fletxes— i retòrica fins a exemples i valors a recuperar i imitar. Quant a la universitat, el seu divorci de la societat valenciana era absolut, tant amb Manuel Ballesteros com amb el seu successor, Antonio Ubieto.⁴¹ En els més de vint anys que aquest últim ocupà la càtedra d'Història Antiga i Medieval, a penes es van publicar estudis o es van llegir tesis i tesines sobre el País Valencià. Les coses no eren gaire diferents en història moderna i contemporània, almenys abans de l'arribada de José M.ª Jover, el 1950, i de Joan Reglà, el 1958. Els temes dominants eren, una i altra vegada, els Reis Catòlics, l'Imperi o l'epopeia americana, temes majors de la historiografia espanyola enfront de la pròpia història valenciana, «de ambición mucho más reducida y de resonancia, por ello, mucho menor en el campo de las ciencias históricas», intencionadament deixada en mans de cronistes i erudits locals, llevat de quan

---

40. L'exaltació de l'època foral, en contrast amb les misèries de la modernitat, inclosa la democràcia, és una constant en els escrits de la postguerra. «Nuestro reino valenciano nada tiene que aprender en estas materias, de las democracias occidentales, ni de las ideales, ni de ninguna otra, ya que en pleno medioevo se adelantó a su tiempo, promulgando leyes de normas anacrónicas, por lo extraordinariamente democráticas, que fueron modelo de justicia y equidad. Pero hemos de declarar honradamente que fuimos siempre escépticos y nunca creímos en la democracia... de los demócratas profesionales». Barón de SAN PETRILLO, «Democracia y democracias», *Almanaque de Las Provincias*, 1954, p. 97-98.

41. No es tracta d'una successió directa perquè qui veritablement va substituir Ballesteros en la càtedra d'història universal antiga i medieval va ser Julià San Valero, que mai no va fer res d'història medieval, mentre que Ubieto va venir el 1958 com a catedràtic d'història d'Espanya antiga i medieval. En la pràctica, San Valero es dedicaria a l'època antiga i Ubieto a la medieval.

se la utilitzava per a integrar-la en el discurs imperial.⁴² Costa molt, per tant, trobar-hi els tímds intents d'obertura i renovació que hi detecta molt benèvolament Manuel Ardit, almenys abans de la confluència a finals dels cinquanta de Tarradell, Ubieto, Reglà i Jover, i més aviat la universitat valenciana d'aquests anys, dels quaranta i primera meitat dels cinquanta, fa la impressió d'un complet erm intel·lectual i historiogràfic.⁴³

A Barcelona, la universitat no jugà un paper tan marcadament hostil o refractari envers la realitat històrica catalana; l'hostilitat la reservava, en tot cas, per a la historiografia catalanista. Vicens Vives hi havia tornat el 1948, com a catedràtic d'història universal moderna i contemporània, i de seguida hi desplegaria una intensa activitat acadèmica, amb la fundació del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, ja l'any 1949, i la publicació de la revista *Estudios de Historia Moderna*, a partir de 1951, i de l'*Índice Histórico Español*, a partir de 1953, que compaginava amb les seves tasques editorials, la col·laboració regular en *Destino* i altres publicacions periòdiques, la recerca arxivística i la formació d'un grup de deixebles certament formidable que, seguint les seves passes, renovaria profundament la historiografia catalana en els anys següents. Però a la universitat hi havia també Josep Maria Font i Rius, deixeble de Luis García de Valdeavellano, a qui havia substituït en la càtedra d'història del dret el 1954, i deixeble igualment de Ramon d'Abadal, a qui va servir de vincle amb la història acadèmica. De fet, Abadal, el gran renovador del medievalisme català, mai no va estar vinculat directament a la universitat, com tampoc no ho va estar fins als darrers anys un altre gran medievalista, Miquel Coll i Alentorn, i tots dos desenvoluparen la seva tasca historiogràfica des de l'Institut d'Estudis Catalans, als «afores» del medievalisme acadèmic. Tots dos, Abadal i Coll van dur a terme una neteja a fons de l'edat mitjana, l'escenari preferent de la historiografia catalana d'ençà de la Renaixença, alliberant-la dels mites romàntics que l'atrapaven, en un esforç comparable a l'efectuat per Vicens i Vives per a la baixa edat mitjana i el trànsit als temps moderns. Quant a Font i Rius, va saber donar a la seva obra una densitat historiogràfica que ultrapassava els límits estrets de la història jurídica i institucional i, per això mateix, influí decisivament, amb els seus estudis sobre els orígens del règim municipal a Catalunya o sobre les cartes de població i franquícia, i junt amb Abadal i Coll, en la renovació d'un medievalisme que encara havia de sofrir l'arribada d'Emilio Sáez.

Dins o fora de les aules —i en això el contrast amb la situació al País Valencià era ben palès—, la historiografia catalana comptava amb noms ben prestigiosos i solvents, reconeguts

---

42. Bona prova d'això és el discurs d'obertura del curs acadèmic 1943-44, *Valencia y los Reyes Católicos (1479-1493)*, pronunciat per Manuel Ballesteros i publicat als *Anales de la Universidad de Valencia*, XX, 1943, d'on procedeixen també les citacions del text.

43. Sobre la historiografia valenciana d'aquests anys, vegeu Antoni FURIÓ, «De la autarquia al intercambio: la historia medieval valenciana entre 1939 y 1989», *Hispania*, L/2, núm. 175, 1990, p. 903-920, i, molt especialment, el dossier «La Història Oficial», *Saitabi*, 47, 1997, coordinat per Enric Guinot i amb articles del mateix Guinot, Marc Baldó, Anna Aguado, Manuel Ardit, Bernat Martí i Valentín Villaverde, i José Martín i Jorge Sebastián, sobre la Facultat de Filosofia i Lletres, el Laboratori Arqueològic i la historiografia medieval, modernista, contemporaneista i de l'art durant els temps de la postguerra.

fins i tot pels historiadors espanyols instal·lats a les jerarquies culturals i acadèmiques del règim, entre els quals destacaven, per damunt de tots, Abadal, Soldevila i Vicens. Tots tres compten ja amb sengles i sòlides aproximacions, les biografies intel·lectuals que els han dedicat Francesc Vilanova, Enric Pujol i Josep Maria Muñoz,⁴⁴ que examinen les respectives trajectòries i aportacions i han permès una reavaluació crítica de la seva significació, sobretot de la dels dos primers. Durant molt de temps, parlar de la historiografia catalana durant el franquisme i, sobretot, de la renovació historiogràfica dels anys cinquanta i seixanta, volia dir, fonamentalment, parlar de Vicens i de la seva escola. Ell mateix i els seus deixebles s'havien encarregat de fomentar aquesta identificació, fent taula rasa de la historiografia anterior, refutada com a «romànica» i plena de tòpics. Un descrèdit genèric que no estalviava la figura i l'obra del mateix Soldevila, tot i el respecte que li professava Vicens. Però tampoc no es pot dir que sigui Vicens el principal responsable de l'oblit en què cauria ben aviat Soldevila, sinó, com ha vist molt bé Josep Maria Muñoz, la irrupció de Pierre Vilar i la seva enorme influència sobre la historiografia catalana als anys seixanta i setanta, amb uns paràmetres teòrics i metodològics molt allunyats dels que representava Soldevila, i amb independència de la simpatia i la consideració que Vilar sempre expressà per ell i per la seva obra.⁴⁵

També fóra injust reservar només per a Vicens el paper d'interlocutor amb els corrents historiogràfics europeus de l'època, o el d'introduïdor d'aquests corrents a Catalunya i Espanya. Des de ben aviat, des dels anys trenta, Soldevila assisteix als congressos internacionals d'història, com el celebrat a Budapest el 1931 o més tard a la Haia, Varsòvia o Zuric, i hi participa activament. Està en contacte amb Roberto Sabatino López i altres historiadors importants del seu temps, i la seva obra jugarà també, com la del mateix Vicens, un paper cabdal en la modernització dels estudis històrics a Catalunya i als Països Catalans. Influència que s'hauria pogut estendre també a la historiografia espanyola a través de la seva monumental *Historia de España*, redactada als anys quaranta i publicada en vuit volums entre 1952 i 1959, però l'obra tingué més impacte entre els intel·lectuals catalans que no pas entre els historiadors espanyols, que la reberen amb suspicàcia o la desautoritzaren per catalanista. Especialment, Ramón Menéndez Pidal, amb qui Soldevila mantindria una viva polèmica als anys seixanta sobre la interpretació del Compromís de Casp o, el que és el mateix, i una vegada més, sobre l'encaix de Catalunya a Espanya. D'altra banda, potser resultava esperar massa que l'obra de Soldevila pogués fer forat en una historiografia tan tancada com l'espanyola, atrapada durant tot el franquisme pel debat essencialista que enfrontava Américo Castro i Claudio Sánchez Albornoz a propòsit precisament del «ser» d'Espanya. Però tampoc Soldevila, ni en aquesta obra ni en molts dels seus

---

44. Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Lleida, Pagès editors, 1996; Enric PUJOL, *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana*, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995, i *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2003; Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997.

45. Josep M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 167, nota 7.

altres escrits, com ara la polèmica amb Menéndez Pidal i Julián Marías, se n'escapava del tot, d'aquest essencialisme que impregna la historiografia de l'època. Els seus contactes amb la historiografia europea ja no són tan fluids com abans de la guerra, en part per estar fora de la universitat, ni, per això mateix, no pot estar tan atent a la renovació conceptual i metodològica que certifiquen els successius congressos internacionals, el de París el 1950, el de Roma el 1955 o el d'Estocolm el 1960, on sí que acudeixen, en canvi, Vicens o els seus deixebles. Soldevila, que encara havia d'acomplir una obra historiogràfica important als anys seixanta i principis dels setanta, amb la publicació de la *Història dels catalans* i l'edició de *Les quatre grans cròniques*, ja havia quedat aleshores al marge del corrent principal de la historiografia catalana.

El relleu l'havia pres, molt abans, Jaume Vicens, que no sols ocupava una posició central, estratègica, des de la seva càtedra a la universitat, sinó que havia deixat de definir-se en contraposició als seus antecessors per a situar-se plenament dins la tradició historiogràfica catalana que tant havia combatut fins aleshores.⁴⁶ Vicens jugava en un altre camp, el de la historiografia acadèmica, que Soldevila tenia vetat, i per això mateix, la seva influència i la seva eficàcia foren majors. Vicens tingué sempre una ambició universitària, tant pel que fa a la docència com a la investigació, que impregna tota la seva obra, des de la incorporació dels postulats renovadors que imperaven a la historiografia europea dels anys cinquanta fins a la formació d'una veritable escola històrica, amb un actiu grup de deixebles i un conjunt d'infraestructures institucionals i editorials que permetessin desplegar i difondre la seva activitat. És ell, per tant, el veritable modernitzador dels estudis històrics en la postguerra; qui, a través de les seves obres i de la seva activitat acadèmica, normalitza la historiografia catalana i espanyola dels anys cinquanta; qui les posa en relació amb els temes i els problemes que preocupaven la historiografia europea; qui introdueix els mètodes i els conceptes de l'escola d'*Annales*; qui substitueix la història narrativa per una major atenció al quantitatiu, a l'estadística, a la història econòmica i social; qui polemilitza, per això mateix, amb els representants més conspicus de la historiografia tradicional —ni que fossin joves valors com José María Jover—; qui fa forat en el mur resistent i castís de la historiografia espanyola. Entre Vicens i Castro o Sánchez Albornoz, hi ha tot un abisme, que és el que separa també la *Notícia de Catalunya* o la *Historia social y económica de España y América* de *La realidad histórica de España* o *España, un enigma histórico*.

En paral·lel a aquesta intensa activitat historiogràfica i acadèmica, Vicens desplegà una no menys apassionada vocació política, que infiltra també els seus escrits. A cavall entre els nuclis moderats de la resistència catalanista i els sectors reformistes del franquisme, Vicens havia desenvolupat un programa de «redreç» per a Catalunya, que redefinís també la seva posició dins

---

46. En la presentació del primer número de la revista *Estudios de Historia Moderna* (1951), on exposa el seu programa historiogràfic, Vicens posa en relleu «la vitalidad de la escuela histórica catalana, que, nacida con Capmany y seguida por los nombres ilustres de Próspero Bofarull, Rubió y Ors, Rubió y Lluch, Rubió y Balaguer, Valls y Taberner y F. Soldevila, halla hoy ante ustedes a uno de sus representantes, modesto eslabón de la gloriosa cadena que, sin duda, el trabajo de ustedes continuará prestigiando en el futuro», citat per J. M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 205.

Espanya. Un programa que al·ludia també als «altres membres de la col·lectivitat catalana: València i Mallorca», que propugnava un model d'estat federal i democràtic per a Espanya i que anava adreçat a les noves generacions universitàries, a les noves elits polítiques i econòmiques que haurien de dirigir el país en caure la dictadura. És aquesta posició política i ideològica, la d'un catalanisme modern amb voluntat d'intervenció en el govern de l'estat, la que eixamplaria la seva influència més enllà de l'àmbit estrictament acadèmic i la que l'acabaria convertint, després de la seva mort, en un referent per a la major part de l'espectre polític català, a dreta i a esquerra.⁴⁷

Ambdues aportacions, la de Soldevila i la de Vicens, es troben presents en l'obra de Joan Fuster, que en el trist panorama intel·lectual del País Valencià als anys cinquanta representa un veritable revulsiu, en connexió amb l'efervescència que començava a viure's a la universitat, de la mà entre altres de Miquel Dolç i Miquel Tarradell, i l'arribada, de seguida, dels deixebles de Vicens. De Joan Reglà el 1958, d'Emili Giral el 1965 i de Jordi Nadal el 1967, als quals s'afegirien, ja als anys setanta, Josep Fontana i Ernest Lluch. *Nosaltres els valencians*, és cert, deu molt a Vicens i Vives, començant pel títol, que és el que aquest havia pensat originàriament per a la seva *Notícia de Catalunya*, títol finalment suggerit per Josep Pla davant el temor dels editors a la possible reacció de la censura. Però també en la concepció mateixa del llibre, pensat com una extensió o una rèplica valenciana del de Vicens. I, naturalment, en molts altres aspectes, com ara la importància atorgada als ingredients econòmics i socials, que dotaven *Nosaltres els valencians* d'una gran modernitat i l'apartaven de les obsessions essencialistes que presidien la historiografia espanyola de l'època.⁴⁸ El llibre de Fuster, més un assaig d'interpretació i una proposta de futur que una obra d'anàlisi, tot i compartir també en part aquesta preocupació essencialista —«què som els valencians?»—, i situar-se dins una concepció nacional més pròxima a la de Soldevila, la de Catalunya o els Països Catalans com a nació, apareix tocada ja d'uns altres plantejaments, d'uns altres interessos, menys metafísics i més socials, influïts per la renovació impulsada per Vicens. La influència d'aquest també s'hi manifesta, de manera indirecta, a través dels seus deixebles, de Santiago Sobrequés i la seva síntesi sobre l'edat mitjana valenciana en la *Historia social y económica de España*, i de Joan Reglà, amb qui Fuster havia publicat en col·laboració un estudi sobre el bandolerisme català.⁴⁹

Publicat el 1962, el mateix any en què apareixerien altres tres títols emblemàtics de l'obra de Fuster —*El País Valenciano*, *Qüestió de noms* i *Poetes, moriscos i capellans*—, *Nosaltres els valencians* mostrava als joves universitaris valencians dels anys seixanta que era possible una altra forma de fer història, distinta de l'oficial, amb pretensions científiques i connectada amb la que s'estava fent a Europa i, al mateix temps, compromesa amb el propi país. Una histò-

---

47. Sobre aquest vessant polític de Vicens, vegeu també J. M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives..., passim*.

48. I a la qual, més tard, Fuster dedicarà un llibre combatiu i irreverent, *Contra Unamuno y los demás*, Barcelona, Península, 1975.

49. Joan REGLÀ-Joan FUSTER, *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Editorial Aedos, 1961.

ria crítica, allunyada del tòpic i l'autocomplaença, que connectava també amb les preocupacions polítiques i socials de les noves generacions universitàries. El llibre tenia, a més, la virtut d'oferir un plantejament global i unes hipòtesis de conjunt, un veritable programa historiogràfic que es desenvoluparia als anys següents de manera metòdica, de la mà sobretot de Reglà i els seus deixebles, però també de Giralt i Lluç, amb uns resultats admirables que tindrien la seva primera cristallització en el I Congrés d'Història del País Valencià, celebrat el 1971, que aplegà més de 400 comunicacions i que certificà l'entrada en la normalitat de la historiografia valenciana. Seria fonamentalment això, les aportacions de l'abundant recerca duta a terme als anys setanta i vuitanta, molt més que no les impugnacions o les reflexions teòriques dels economistes, encapçalats pel mateix Lluç, el que portaria a l'abandonament dels esquemes dualistes —l'oposició entre la costa i l'interior, entre el component català i l'aragonès, entre l'element burgès i el feudal—, encara presents en l'obra de Fuster i de Reglà, i a la seva substitució per una mirada més plural, més complexa, sobre la realitat històrica del País Valencià i, en general, dels Països Catalans.⁵⁰

La *Notícia de Catalunya* de Vicens, ja ho he dit, estava adreçada a les elits socials, econòmiques i polítiques del Principat, als capitans de la indústria i la política que havien de regir el país en el futur. I avui pràcticament tots, de Jordi Pujol a Pasqual Maragall o el desaparegut Carles Ferrer Salat, es consideren deixebles o hereus seus, hereus de la seva visió sobre Catalunya i el catalanisme. Cosa que marca una altra diferència amb Fuster i *Nosaltres els valencians*, ja que aquest llibre no podia escriure's ni estava escrit per a les mateixes elits dirigents que al Principat, per a industrials i polítics, burgesos i propietaris agrícoles, que no sols no s'interessaven per l'assaig de Fuster, sinó tampoc pel mateix país, per la possibilitat d'un País Valencià pensable com a tal, com una instància amb entitat pròpia i superior a les tres províncies en què havia quedat esquarterat l'antic regne de València. La clientela de Fuster s'havia de reclutar forçosament entre els universitaris, entre els intel·lectuals. Ells eren els destinataris del seu projecte alhora historiogràfic i polític, un projecte nacional de Països Catalans. Les coses van anar de manera molt diferent durant la transició i també el destí de les respectives herències intel·lectuals. Avui Vicens Vives és una figura indiscutida en la societat catalana, reivindicada pels uns

---

50. Sobre Joan Fuster i la seva influència sobre la historiografia valenciana dels anys seixanta i setanta, vegeu Manuel ARDIT, «Joan Fuster i la història del País Valencià», *Homenatge a Joan Fuster*, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 271-284; «Una lectura historiogràfica de *Nosaltres els valencians*», *Fusteriana*, 2, 1996, p. 77-121; i «La producció autòctona: la historiografia valenciana en els últims vint-i-cinc anys», dins A. SAN MARTÍN (ed.), *Fi de segle. Incerteses davant un nou mil·lenni*, València, Ajuntament de Gandia-Universitat de València, 1994, p. 141-151; Albert GIRONA, «Del desert a l'oasi: els historiadors valencians», *ibidem*, p. 153-166; Antoni FURIÓ, «Fuster i la història», *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 225-230; i «*Nosaltres els valencians*. La vigència d'una proposta historiogràfica i política», *L'Avenç*, 251, 2000, p. 72-75; Pedro RUIZ TORRES, «Nacionalismo y ciencia histórica en la representación del pasado valenciano», *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria*, Madrid, Biblioteca Nueva-Publicacions de la Universitat de València, 2001, p. 19-48; Eva SERRA, «D'avui estant. La vigència de Fuster com a historiador», *L'Espill*, 10, 2002, p. 48-59.

i pels altres en la formació del catalanisme modern, moderat, partidari de l'Espanya plural. De Fuster, en canvi, que ja va ser cremat en efígie a la plaça del Caudillo el març de 1963, en un acte que recordava més els antics *autos de fe* que no les falles, i que va ser objecte de diversos atemptats durant la transició, continua silenciada o regatejada, per part de les institucions autonòmiques i d'alguns sectors acadèmics, la seva contribució a la formació del País Valencià modern.

La influència de Vicens i de Fuster es va veure reforçada també, als anys seixanta i setanta, per la de Pierre Vilar, amb la seva monumental obra sobre *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1962 l'edició original francesa i 1964-1968 la traducció catalana) i, en general, pel marxisme occidental, d'inspiració gramsciana, que donava alè igualment a iniciatives tan innovadores i suggestives com les revistes *Recerques* (1970) i *L'Avenç* (1977), impulsades per una àmplia nòmina d'historiadors d'arreu dels Països Catalans, sens dubte els més sòlids i actius d'aquells anys del final del franquisme i principis de la transició, que es reconeixien en aquesta doble herència intel·lectual i historiogràfica. Com ha recordat Enric Pujol, una enquesta feta per la revista *Nous Horitzons* l'any 1982 entre un grup significatiu d'intel·lectuals catalans sobre quins havien estat els llibres més importants en els vint anys anteriors, situava en primer lloc la tesi de Pierre Vilar, seguida de *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster.⁵¹ L'obra de Vilar, com la de Fuster a un altre nivell, conciliava d'una banda la interpretació del fet nacional català amb els paràmetres metodològics de la nova història, d'una història alhora *annalista* i marxista, i, d'altra, proposava tot un programa historiogràfic innovador que seria desenvolupat en els anys següents pels seus deixebles, que eren també, o havien estat, els de Vicens.

El balanç dels últims temps del franquisme i dels anys de la transició s'ha vist una mica entorbolit per la polèmica encetada als anys vuitanta al si de la historiografia catalana, en bona mesura derivada de les dissensions polítiques i partidistes que seguiren a la superació de l'etapa d'unitat antifranquista.⁵² Però resulta difícil, malgrat tot, no fer-ne un balanç clarament positiu. Enfront de la desolació dels anys de la postguerra, de la repressió contra els intel·lectuals i les institucions progressistes i catalanistes, de l'apartament de la universitat dels historiadors més prestigiosos i compromesos i de la seva desorientació posterior, a causa precisament d'aquesta separació de les institucions acadèmiques —el cas de Soldevila, que acabà d'auxiliar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, és el que millor exemplifica aquest distanciament del corrent principal de la recerca científica—, la historiografia catalana sobreviu el franquisme notablement reforçada, plenament reintegrada en l'àmbit acadèmic, a Catalunya i al País Valencià, de la mà de Vicens i dels seus deixebles, oberta als corrents historiogràfics europeus i amb una sò-

---

51. «Ciència i política 1960-1982», *Nous Horitzons*, 80, setembre-octubre de 1982, p. 26, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

52. Els textos de la polèmica —iniciada per l'article de Miquel BARCELÓ, Borja de Riquer i Enric UCÉLAY Da CAL, «Sobre la historiografia catalana», publicat a la revista *L'Avenç* el juny de 1982— han estat recollits per Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*, Barcelona, Curial, 1994.

lida trajectòria intel·lectual, inspirada per Vicens, Fuster i Vilar, que conjumina la renovació de l'utilitatge conceptual i metodològic amb la preocupació pels problemes socials i polítics del moment i la interpretació del fet nacional català. I tot això en un període de profunds i decisius canvis econòmics i socials, de gran efervescència cultural i política, que posaran en un primer pla la funció social de l'historiador i refermaran el prestigi de la història com a eina de combat. Després, ja en la transició, hi intervindrien els diferents projectes polítics i nacionals i, amb ells, la distinta valoració crítica del passat historiogràfic més recent.